

# Iratlan történelem

Balogh Edgárnak, az olvasóink előtt is jól ismert volt felvidéki, ma erdélyi írónak az Erdélyi Enciklopédia kiadásában megjelent „Iratlan történelem” című könyvéből közlünk egy-két részletet.

Az előszóból:

„Gyarló és szánandó középosztályom felemásságából találtam utat az egyszerű ember igazmondásához. A kisebbségi sorsnak vagyok ezért hálás. Úgy meghurcolt, hogy sohasem találtam békés zugot. Anyám a tanítónő türelmével állta a vihart három gyermekéért. Én meg átérezhettem a népelet minden ízét két ország magyarságában.

Pozsonyból kerültem Brassoba, a magyarság régi Nyugati Kapujából a Keleti Kapuba. Nemzetek találkozóhelyén éltem a magyar nép változásait, a bomlást és az emelkedést. Tanulságos volt felvidékiből erdélyivé válni. Még nagyobb okulás, nyitott kapuból nézni népek forgalmát. Szétszóródó magyarokkal együtt túlkörültem én is a Kárpátokon s a Szudétáktól a Feketetengerig hazám c föld. Ha ezért az Európáért szólok, magyarságomat félttem benne s amikor nemzetemért kell küzdenem, helytálló az itt élő többi népért.

*Népből teremteni egy külön nemzetet s testvériséget vállalni magunk szabadságáért, ez a magyar szellem öröksége.* Íróink váltották, költőink hirdetik ma is. Én inkább bujtogatnék... igéből test, szellemi hagyományból végre élet legyen!“...

## KALÁKA

Kisebbségi életünkben ösztönszerűen kutatunk jelképes példák után. Ésszerű kapcsolatokra törekszünk különböző egyházaink, társadalmi osztályaink, gazdasági érdekeltségeink s közművelődési intézményeink között állandó vágyódásunk népi egység után kapva-kap minden összefoglaló megfogalmazáson. Bármily kicsiny példát találunk is valahol a szerves kisebbségi munkára, ujjongunk s a biztató részjelenséget ékes jelképként emeljük népi tömbjeink és szórványaink tagolt élete fölé.

Ime: egy elhagyott nyelvszigetről, a hétfalusi csángók földjéről emelkedik fel a vonzó kisebbségi jelkép. Hosszúfalu alszegi evangélikus egyháza új felekezeti iskolaépületet avat. Ennek az ünnepnek regényes története van. Kisebbségi regény ez a mindennapok árva valóságából, főszereplője a nép. A régi evangélikus elemi iskola háza ósdi, roskadozó, esztendőök óta kifogásolták használatát a hatóságok... ismerjük már ezt az álláspontot Sipos Domokos kisebbségi tanító-dramájából, a „Zokog a porszem”-ből.

Sipos Domokos, az ifjan elhalt erdélyi író, nehézkes gazdákat, hemlő egyházat, világtalan falut örökített meg: a düledező fele-

kezeti iskolát egészségügyi okokból bezárják s a magyar tanító örjöngő fájdalmában egyedül marad. Ez a hulló magyar faluképlet azonban hovatovább a múlté. Sípos András evangélikus esperes csángó községe már összefog s új épületet emel, ha bezárás fenyegeti a régit. Sípos Domokos hőse, az elárvult tanító, összeroppan. Sípos András hősei, a csángó gazdák és munkások, egy megújuló és felemelkedő népelet jeleit ragyogtatják felénk.

Tavaly ősszel határozta el a község egyházi tanácsa, hogy a gyermekek anyanyelvi oktatását új építkezéssel biztosítja. Egy fillér nem állott rendelkezésre, semmiből kellett csodát teremteni. S a csoda megtörtént. A régi iskola mögött egy emeletes, cseréptetős, vadonatúj épület emelkedik s világos termek, korszerű kétülékes padok, mintaszerű iskolai bútorok várnak kilencvenkilenc magyar kisfiút és kisleányt. Villanyvilágítás, vízvezeték, csempekályhák . . . boldogság lesz itt tanulni és tanítani. Ha megkérdezzük, hogyan jött létre mindez, egy bűvös szó a magyarázat. *Minden a kalákának köszönhető. Ez az ősi népszokás, a magyar falu (s minden falu) eredendő demokráciája, ősztől-őszig egy milliószázragyont teremtett.* Ötven szekeresgazda szállította a kavicsot és homokot, ingyen dolgoztak a híres csángó kőművesek, lelkesen jött s ajánlotta fel munkáját a magyar iskolának asztalos és lakatos, kályhás, ács és üveges, Láz fogta el a falut, a közös alkotás láza. Senki sem maradt el. Tudtunk egy szegény napszámosról, hattagú család fejről, aki egyheti ingyenmunkát vállalt. De . . . pénz is kellett. Sok pénz. S a csángók kamatmentes kölcsönre felajánlották a hitközségnek minden készpénz-vagyonukat. Hol vannak már a régi iskolaépítők! Itt nincs kegyúr, itt nincs hitbizomány, az iskolaépítők sem államtól sem megyétől, nem várhattak semmit, de még tulajdon politikai községüktől sem. A földművesek és munkások maguk váltak itt a közjó alkotóivá. Hosszúfalu éppen ezzel ad most példát mindnyájunknak a népközösségi berendezésre.

Ime: nemzeti műveltségünket a csángó példában dolgozók tevénytő népisége őrzi meg. Éppen a történelmi Brassó megye nagy szülőltje, Apáczai Cseri János, küzdött az elsők közt erdélyi magyar közművelődésért. Ma már a tudós szülőfalujában, Apácán, nincs magyar elemi oktatás . . . a magyar uralom megszűntével nemesak itt, hanem Erdély-szerte sokhelyütt elvesztettük régi szellemi hadállásainkat. Néhány kilométerrel arrébb azonban most kapott új hajlékot Apáczai Cseri János szelleme. A bomlásra újraéledés felé, hulló képletekre emelkedés jele. S mi úgy érezzük, hogy tulajdonképpen csak most találjuk meg igazán önmagunkat. *A hosszúfalusi új iskola már nem uralomra épült, hanem a csángó kalákára.* A magyar kultúrát itt már maga a nép váltotta magához s a nép örök.

## MAGYARFENES

Aki falvainkat keresi, városainkban kezdje a nyomozást. Az emberfelesleg, amit a falusi nyomor erdők és mezők ősi öleléséből országutakra hány, a kivándorlás lehetőségének megszűntétől a belföldi városokban torlódik össze. Falvak és megyék hu-

zódhatnak meg városaink bonyodalmas összetételében s ma még ki sem számíthatjuk, hogy ezek a beszármazott közösségek mikor, hány nemzedék multán szívódnak fel maradéktalanul a város életébe.

A kisebbségi társadalomrajz eredeti fejezete ez. Vegyük elő bármelyik városunk térképét, jelöljük meg rajta azokat a vasárnapi sétányokat, tánchelyiségeket, tömegszállásokat, munkahelyeket és kültelki új házparcellákat, ahol egy-egy falu szórványa az elhagyatottság egyszerű nyájérzetével összebújik — s a város rajzából kiütözkönek a bevándorolt országrész körvonalai.

Kolozsvár sürgés-forgásában ismerkedtem így meg Erdély különböző tájaival. A Malomárok mellett kerestem először Kalotaszeget s az állomással szemközt, a Babilon-kocsmá udvarába épített színben volt első találkozásom a Nyárad-mentével. Tudom, hol gyülekeznek vasárnap a sárgarézgombos széki legények, merre sétálnak a vállfős szászlónai lányok. Tejeskocsistól cselédlányig, betelepedett lakostól vándorló szezonmunkásig csodálatos élő lánc köti össze az egy faluból valókat. Mindent tudnak egymásról, együtt pihennek és szórakoznak. Egymást hívják, ha valahol munka akad. Tordaszentlászlói ismerősöm, egy fiatal földműves, vasárnaponként benéz Kolozsvárra, hogy meglátogassa a fómkelegbe vegyült faluját. Csak a magyarfenesieket nem lehet rávenni arra, hogy vasárnapra is Kolozsváron maradjanak. Kőművesek és ácsok, ők építik a várost, a sok betonépületet heti hat napon át. De vasárnapra hazamegy, aki magyarfenesi. S ha megszerzte a télirevalót, hazatelepszik, még ha a Regátba szórta is el a mestersége. Magyarfenesről el nem származik senki.

Ime a falu, melyen nem vesz erőt szétszóratusunk törvénye. *Falu, amely nem taszít, hanem vonz.* Felfigyeltem a különös jelenségre s egy szombat délután csatlakoztam a hazatérő kőművesekhez.

Szilveszter vendéglője előtt a Monostori-út elején gyülekezik Magyarfenes heti munkája végeztével. Szászfenesi gazdák apró szekerei várják a hazatérőket. A fuvar csupán egy hegy aljáig visz el. Ezen a hegyen gyalogosan kell átkelni, hogy az ember napnyugta előtt elérje a községet. Megelevenedik ilyenkor minden hegyi ösvény. Egyenként, csoportosan, tömegestül igyekeznek haza a falu népe. Egy szót nem szói senki. Némán köszönnek s szapora lépéssel egymás elébe vágnak. Fiatal barátom mutatta előttem az utat, tehetséges festő, akit nyomorúsága a kőművesmesterségre kényszerít. Megkerüljük a falut s egy temetőn keresztül ereszkedünk le a félhományban a vendéglátó házacskába.

Úgy látom most is magam előtt Magyarfenest, ahogyan másnap reggel a Verőfény oldaláról megpillantottam. Kibontott, szeretlen település nyújtózkodott alattam, a jobbágyközségek tartózkodó szemérme nélkül. A szétfolyó látkép közepén villogó piros sor. Barátom mondja: A báróéktól vásárolt Kétkert újonnan épült belsősei.

Egy napig jártam a falut. Misét hallgattam festett címerek alatt, vitatkoztam a pappal, meglátogattam a szövetkezet és a lakör ősz elnökét, hallgattam egy idős gazda párbeszédét az

örökre elköltözött bárók nyers és mulatós életéről. Lassan-lassan bontakozott ki előttem Magyarfenes titka. Házigazdám is, aki hétközben a szamosfalvi repülőtéren önti a betont egy új szálloda építkezésénél, előbb méhesét mutatta meg s csak azután vallott falujáról.

Uradalmak közé szorítva szétszóródás várt erre a községre is. Hat-hét család zsúfolódott össze egy telken. Nem volt merre terjeszkedjék a község. Kevés volt a szántó s a kőpénzes hegyeken nem lehet elég marhát tartani. A természet mostohaságát még csak megkerülték a magyarfenesiek. A lakosság kétharmada mesterségre adta magát s emberöltők óta kőműves. A puszták lakásért, a szabad házhelyekért azonban maguk alá kellett gyűrniök a Jósikák és Andrásyak uradalmát. Megtették. Összeállott az egész falu s mint zendülő tábor, megostromolta az eladósodott grófi és bárói birtokot. A kismemberek szorgalmasan összegyűjtött pénze győzött. Sorra megváltották a réteket és erdőket, szántókat és legelőket s a széttagolt uradalmak helyén megindult a családi építkezés. Az ostromot a várkastély állta legtovább. Lőrészekkel ellátott várfal vette körül, csak felvonó-hídon keresztül lehetett betérni az udvarába. A gazdák és kőművesek új honfoglalászenvedélye végül is legyőzte az örökölt just. Magyarfenes megvásárolta a kastélyt.

Jártam a helyén, nyomát se találtam. A várfalat, a kastélyt s a melléképületeket széthordták építkezési anyagnak. A park ősi fáit kivágták s kimérték. A szobrokat összetörték s felhasználták mésznek. Kukorica nőtt a palánkkal kerített új parcellákban. Egy legény azt mondja: ott a legmagasabb a kukorica, ahol a bárók hálószobája volt. Csak a vár útját találjuk meg, az kell az új birtokosoknak is.

A lehordott várkastély köveiből s tégláiból ötven új családi ház épül. Ez a közös szerzemény, Magyarfenes megváltása az uradalmak alól, örzi ma a népet az elkallódástól.

Nem szívesen beszél az ügyről senki. Megtörtént. Leszámolták a multtal, hogy megélhessenek. A városi munkából sietnek most haza, hogy saját falujukban, saját telkükön, saját házukat építhessék fel. S építkeznek a gazdák is. Magyarfenes szegényebb a történelem emlékével, de megszépült s a városi épületállványokon szerzett szerény javakból felvirágozik. Ebből a megújulásból támadt a község új öntudata, mely elkíséri a magyarfenesieket városi munkahelyükre is.

Az utolsó magyarfenesi Jósika báró a Csicsalhegy tetejére temetkezett. Fent jártam a szintén felparcellázott s jelölőbarázdákkal végighasogatott hegyen s egy kápolnaszerű omladék előtt felhányt sirt, üres gödröt találtam. Lent a faluban tudtam csak meg, hogy alig két héttel látogatásom előtt emelték ki a koporsót s szállították el a család egy megmaradt birtokára. A jobbágyai kezére került Csicsalhegyen nem nyugodhatott többé a halott báró.

Sokfelé jártam, ismerem a Csallóköz s a Mátyásföld falvait, tanulmányoztam a Garam völgyét és Gömört. Gyalogosan figyeltem a felsőtiszai magyarok életét, vándoroltam Ungban, Ugocsában.

A demokratikusabb csehszlovákiai életviszonyok közt sem talál-  
tam példát oly elemi megnyilvánulásra, mint amilyen szívós ost-  
rommal a kolozsmegyei Magyarfenes magának váltotta meg a  
földet s magához ölelte dolgos népét. A Címeresek végakkordja  
zúg a fülemb: de nem is volt szükség Tamási Áron telepítő szé-  
kely hadnagyára. A magyarfenesiek beültek a széthulló urada-  
lomba önmaguktól is. Gazda-ésszel és kőműves-akarattal.

Nem oldódtak be Kolozsvárba. Útjuk a hegyen át mindig visz-  
szavisz. *Más a falut hozza be a város piacára. Ők Kolozsvárt vi-  
szik ki magukkal a megváltott ősi földre.*

NYELVÜJÍTÁS:

### *Új honfoglalók.*

Mosolyognom kell, ha nyelvünket félti valaki. Igaz, hogy az  
az egy-két millió polgár, aki rendszeresen olvas magyarul s tu-  
datosan bánik a kifejezéssel, elronthatja és el is veszítheti nyelvét,  
de a magyar szó fenmaradása a Duna-völgyében mégsem a pol-  
gári nyelvhasználat tisztogatásán és rögzítésén múlik. Nyelvünk  
jövője a szokványos társadalmi élet alatt elterülő magyar nép-  
ben rejlik: parasztok és munkások még megbonthatatlan és kifej-  
letlen tízmilliós tömegében. Mai magyar műveltségünk halvány  
előjátéka csak későbbi nagy népmegmozdulások termő bőségének.

Szépséges nyelvelményt örök magamban. Már-már úgy lát-  
szott, hogy Pozsonyban a magyar középosztály kivándorlása és  
szláv, zsidó, német elemek kiválása következtében kihál a ma-  
gyar nyelv . . . Abban a városban, ahol Felsőbükki Nagy Pál  
hadakozott érte s Széchenyi István bejelentette a Magyar Tudomá-  
nyos Akadémia megalapítását. Munkásgyűléseken ütötte meg  
fülembet az új hang: újonnan bevándorolt városi elemek csallóközi  
magyar tájzslóása. Míg mi középosztálybeliek megfogatkozva  
borongtunk a Toldy-kör és a Werbőczy-kaszinó ódon termeiben,  
kint a ligetfalusi gyártelepek körül s a Tég lamezón új honfog-  
lalásra sereglettek össze az épülő szlovák főváros magyar nap-  
számosai. Egy ifjumunkás megtalálta az asztalon a Szegedi Fiata-  
lok csinos kis naptárát s rögtön végig dalolta a benne talált ere-  
deti tanyai dalgyűjteményt. Csodálkozva kérdeztem tőle:

— Mióta ismered te a kottát?

— Nem értek a kottához — felelte — de ezeket a nótákat ének-  
lik vasárnap a lányok az otthonban. —

A csallóközi lányok . . . Akik azóta már magyarul gügyögő  
gyerekeket dajkálnak a pozsonyi külvárosokban. Cselédek, gu-  
migyári csomagoló lányok, szabóságok, kőműveslegények és töl-  
ténygyári géplakatosok között ismertem meg a magyar népnyelv  
izeit. Egy-egy tüntető József Attila szavalat és az ifjú munkás-  
kar dübörgő Ady-szózata a jövőbe vágott ablakot. A magyar  
nyelv most már nem halhat el Pozsonyban.

### *Munkásnyelv.*

Nem kell aggódni a parasztnyelv városi elkorcsosulásától sem.  
Egyáltalában nem szeretem azt a sejtelmes szót, hogy „törölmet-

szett“ . . . Mintha a zamatos népnyelv valami kocsányon függene. A népnyelv eredetisége nem a tájból, hanem a tájjal való hósi hadakozásból származik. Az emberi munkából, mely a természet mérhetetlenségét nap-nap után új s újabb részekre bontja, hogy kenyeret szerezhessen a verejtékező család. A paraszt nem szereti a ködös szófiabeszédet (valami baj van már vele, ha bölcseledik) s szavaiban szigorú anyagi valóságot tükröz, hasonlataiban tárgyi fordulatokat örökít. Sohasem ismétél, hanem röptében vágja vissza a felvillanó benyomást. A falusi ember nyelve a városi munkában sem szakad el a testi küzködés nyers, valószínű világos világszemléletétől . . . Éppen azért a városban sem csorbul a népnyelv hajlékonysága.

Csak sötét elfogultság és tudatlanság tévesztheti össze a munkást a vagánnyal. A vagány leroskadó társadalmi rétegek hordalékanyaga s torz csibész nyelvében is a polgári műnyelv fordul visszájára. A munkás nyelvében az alkotó nép ereje él. Ugyanolyan közvetlen és tiszta ez a nyelv, mint a megcsodált paraszté, éppen csak, hogy a földtúró, állatetető, fadöntő munka élménye helyett gépek, műszerek, városi épületanyagok, új társadalmi térhódítások valósága adódik vissza benne. A termelő munkán kívül rekedt s zürzavaros gondolatszövevények hálójában lebegő polgárnak a dolgokról csak elvont, lapos, semmitmondó, szinte állatjasan együgyű szava, fogalma, hasonlata van. Számára az emberi munka csak kész használati értékével jelentkezik, a teremtés, az összetevődés, az anyag s a természeti törvény képzetársításai nélkül. A „villany“ egyszerűen lámpa és gomb, amelylyel „felgyújtják és leoltják“ a fényt. Csak a villanyszerelő „kapcsol“ és „indít áramot“. Ami a polgár számára közönségesen csap, amelyből víz csurog, az a munkásnak a víz kellő nyomása szerint falharakott ólomcsőszerkezet, szétszedhető rézcsavarral s jó vagy elnyütt gumigyűrűvel. A munkásnyelvnek nem múltak még el szólamódot gömbölyítő-esináló századai . . . Sokszor darabosan robban még ki. Bennünket azonban most csak a nyelv eredete érdekeljen. A városi dolgozók munkából kapott s folyamatot, tárgyat, anyagi elemet tükröző fogalom-alkotásában az ősök nyelve ugyanolyan „gyökeret kap“, mint földhözkött parasztok tárgyi világszemléletében.

Végig kell hallgatni egyszer brassói szövómunkások beszámolóját napi munkájukról . . . Még kopott fehér harisnyában járnak be az üzembe, csizma a lábukon, tágult szemükben azonban a munka új alkatrészeinek szabályos mozgása. Nyelvükből ösbenyomások üdesége árad. Beszédük székelyesen fordulatokakárcsak udvarhelyszéki testvéreiké, pedig ebben a gyári beszámolóban ugyancsak szerepel a gép. A magyar népéletnek éppen olyan „gyökeres“ változása kezdetén állunk, mint már akkor, réges-régen, amikor a vad vizek között halászó-pákászó vagy lovastól hadbaszálló magyar először látott neki az erdőirtásnak és földművelésnek. Lám, akkor sem veszett oda az ősi népnyelv. Városiasodhatunk, ipariasodhatunk, most sem vesz el. Csak átide-mul és újjászületik.

## *Idegen szavak.*

Barátom nevetett, amikor elmondottam neki, gyötrelmes és mindmáig befejezetlen nyelvtani átalakulásom három példáját. Néhány esztendővel ezelőtt még valahogyan így kezdtem érvelésemet: „Ami a dialektikus materialista történelemszemléletet illeti . . .“ Nos, aztán beláttam egyetmást s idegen szó nélkül így fejeztem ki magam: „Az ellentett erők magasabb azonosodásainak fejlődési törvénye szerint . . .“ Ma végre ezt így is le merem írni: „Ha jól vált az eszem, akkor . . .“ S nem is mondtam ezzel sem többet, sem kevesebbet. Most már csak azért küzdöm magammal, hogy egyszerűen magát a tényt mutassam be. A törvény a dolgokban van. Felesleges és bizonyára izléstelen is hogy fogalmazásaim farán ottragadjon örökké az elmélet tojánhéjja.

Nyelvszépészeti érvekkel sohasem szoktatott volna le senki sem az idegen szavak használatáról. Egy lévai gyűlésen váltig ragaszkodtam ahhoz, hogy az új csehszlovákiai magyar diákszövetség címébe ne „főiskolás“, hanem „akadémikus“ kerüljön. Jól emlékszem; azzal érveltem, hogy „akadémikus“ mennyivel átfogóbb értelmű és magyarabb hangzású, mint a műmagyar „főiskolás“ . . . Nyelvünknek valóban megvan az a tulajdonsága, hogy az idegen szavakat hangzatosan be tudja magába illeszteni s ezekhez a szavakhoz olyan sajtóságos magyar képeket köt, amelyek az eredeti nyelvben még nem is fűződnek hozzájuk. Ebből a felismerésből kiindulva valamikor szint kerestem az idegen szavakat és azt állítottam, hogy ezek használata valóságos nyelvhódítás. Ez különben a cseh s amint most figyelem a román közvélemény általános magatartása is az idegen szavakkal szemben. Fordulat csak akkor következett be felfogásomban, amikor a középosztály bűvköréből kiszabadulva Fábry Zoltán oldalán egy népszerű csehszlovákiai magyar folyóirat szerkesztője lettem. Munkásoknak, gazdáknak, iparosoknak kellett írnom és el kellett kerülnöm minden idegen szót. Korántsem a nyelvszépségre való tekintettel, hanem a közérthetőség kedvéért. Az olvasók tulajdonképpn sohasem emeltek kifogást az idegen szavak ellen, de mindegyiken fennakadtak és megkérdezték a magyar jelentését. Végül is könnyebbnek és egyszerűbbnek tetszett (s felelősebb is volt) a tiszta magyarság.

A dolgozók között mást is felfedeztem. Vitatkozhattam én akár a legszigorúbb anyanyelvűség bölcséleti érveivel is, mégis csak azt mondták: „papos beszéd“. Ha földet művel, ha gyárban robotol . . . a nép tárgyi képekben gondolkozik s egyenes magyar beszédet követel. Ám legyen módszer és elmélet, de a valóságot rántsa elő minden gombolygó ködéből és csali rejtekéből. Ne legyen üresen zörgő módszeresség és lebegő elméletesdi. Hát ebben a népi rátartiságban látom azóta is a nyelvtisztaság és nyelvhelyesség kulcsát.